

Qazax xalqının oxuyan qəlbi

Ağahüseyn Şükürov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: agahuseyn.shukurov@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə qazax ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, türk dünyasının mütəfəkkir şairi Abay Kunanbayevin yaradıcılığından bəhs olunur. Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin inkişafında görkəmli şairin xidmətlərindən, XX əsrdə Azərbaycanda mükəmməl bir Abayşünaslıq elminin formalaşmasından söz açılır, iki qardaş xalqın ədəbiyyatlarının paralellərinə nəzər salınır. XX əsrdə Azərbaycanda mükəmməl bir Abayşünaslıq elmi formalaşmışdır. Bu elmin qəti qənaətinə görə, Abay əsasən şifahi xalq şeiri üslubunda yazmışdır. Abayın sadə yazı tərzinin dərin poetikası və estetikası var. Xüsusən Şərq, o cümlədən türk ədəbiyyatında məhəbbət, eşq, sevgi ən aparıcı mövzu olmuşdur. Abay Kunanbayev insana ilahi tərəfindən bəxş olunan ən ali hissi, acısı da şirin olan məhəbbəti ürəkdən, səmimi tərzdə, mənalı şəkildə tərənnüm edir. Abayın bəzi misraları olduqca yığcam və mənalıdır, aforizm kimi səslənir. Məhz bütün bu məziyyətlərinə görə Abay Kunanbayev Qazaxıstanın və bütün türk dünyasının mütəfəkkir şairi, qazax xalqının və bütün türklərin oxuyan qəlbi ola bilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, qazax, Abay Kunanbayev, ədəbi əlaqələr, türk dünyası, poeziya

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.07.2021; qəbul edilib – 19.07.2021

Singing heart of the Kazakh people

Aghahuseyn Shukurov

Doctor of philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: agahuseyn.shukurov@mail.ru

Abstract. The creative activity of Abai Kunanbayev, a famous representative of Kazakh literature and a thinker-poet of the Turkish world, is discussed in this article. The exceptional poet's contributions to the development of Azerbaijan-Kazakh literary ties, the formation of excellent Abai studies in Azerbaijan in the XX century, and the parallels between the two brother nations' literatures are also explored. The perfect science of Abai studies in Azerbaijan developed in the XX century. According to that science, Abai mostly wrote in folk poetry genre. Abai's writing style has deep poetics and aesthetics. Especially, the main content of his works is about the East, as well as love, affection in the Turkish literature. Abai Kunanbayev glorifies the love being the greatest feeling gifted by God to the man in a sincere, meaningful way. Some lines written by Abai are laconic and pithy and sound like aphorism. For all these merits, Abai Kunanbayev achieved to be thinker-poet of Kazakhstan and whole Turkish world, a singing heart of the Kazakh people and all Turks.

Keywords: Azerbaijan, Kazakh, Abai Kunanbayev, literary relations, Turkish world, poetry

Article history: received – 15.07.2021; accepted – 19.07.2021

Giriş / Introduction

XX əsrdə Azərbaycanda mükəmməl bir Abayşünaslıq elmi formalaşmışdır. Bunu ədəbiyyatşünaslığımızın lideri, akademik İsa Həbibbəyli də qeyd edir: "XX əsr ərzində aparılmış elmi tədqiqatlar,

məqalə və kitablar əsasında Azərbaycan Abayşünaslığı formalaşmışdır... Tanınmış Azərbaycan alimlərindən filologiya elmləri doktorları, professorlar Pənah Xəlilov, Məmməd Əliyev, Elman Quliyev, Nizami Tağısoy, Firuzə Ağayeva, Yaşar Qasımbəyli, Səlidə Şərifova, Xuraman Hümmətova, filologiya üzrə fəlsəfə doktorları Qulamhüseyn Əliyev, Arif Əmrahovlu, Turan Teymurov, Eşqanə Babayeva, Fəridə Vəliyeva, Ağahüseyn Şükürov, Mehman Həsənli, Pərvanə Məmmədova və başqalarının tədqiqatlarında Abay Kunanbayevin həyat yolu və ədəbi irsi müxtəlif mövqelərdən təhlil edilib qiymətləndirilmiş, Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisələr aparılmışdır” [2, s.12]. Adı bu qənaətdə keçən ədəbiyyatşünasların Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin inkişafında mühüm xidmətləri var. Yeri gəldikcə onlara müraciət edir və qədirşünaslığımızı bildirərək dəyər veririk. Lakin Azərbaycan Abayşünaslığının bir tarixi, nəzəri-metodoloji qüsuru da qeyd etməliyik: Abayın yaradıcılığının formalaşmasında rus ədəbi mühitinin, rus ədəbiyyatının rolu artıq dərəcədə şişirdilib. Alimlərimiz buna əsaslanır ki, 1869-cu ildə Qazaxıstan Rusiyaya ilhaq olunduqdan sonra “Qazaxların yazılı ədəbiyyatı isə yalnız XIX əsrdə təşəkkül tapmışdır” [3, s.14]. Belə bir fikri qənaət qazax-rus ədəbi əlaqələri ilə bağlı rus alimlərinin əsərlərindən, konkret olaraq Z.Kedrinanın «Из живого источника. Очерки казахской советской литературы» (M., «Советский писатель», 1960) və M.Fetisovun «Русско-казахстанские литературные связи» (M., «Наука», 1956) adlı əsərlərindən nəşət edirdi...

Əsas hissə / Main Part

O zamankı tədqiqatlarda rus sovet ədəbiyyatı SSRİ-yə daxil olan milli respublikalar üçün “müəllim” rolunda təqdim olunurdu.

Məlumdur ki, bəzi dini-mistik şeirlər yazan akınlar – Dövlət Babatay oğlu (1802-1871), Şortanbay Kanay oğlu (1818-1881) “Rusiyaya meylin əleyhinə çıxmışlar”. Tərcümeyi-halından bəllidir ki, Abay “Dəvə qovan” adlı ilk şeirini 1855-ci ildə 10 yaşında yazmışdır. “Abay Kunanbayevin şeir yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü 1886-1895-ci illəri əhatə edir... Bütün yaradıcılığı boyu yazdığı 200-ə yaxın şeirin 150-dən çoxu bu illərin payına düşür” [6, s.21].

Şübhəsiz ki, XIX əsr rus ədəbi mühitinin və rus ədəbiyyatının Abay yaradıcılığına müəyyən təsiri olmuş, o, “Tatyananın Oneginə məktubu”na mahnı bəstələmişdir. Lakin bu təsir heç də həlledici olmamış, Abay eyni səviyyədə Avropa fəlsəfəsini, Şərqin Firdovsi, Nizami, Füzuli, Nəvai kimi klassiklərini oxumuş və ən əsası budur ki, o, Böyük Çöl mədəniyyəti, qazax (və ümumtürk) akın şeiri ilə yetişmişdir. Və bu ruh onun şeirlərinin ideya-bədii mənasına, milli müəyyənliyinə, səmimiyyətinə və ritminə güclü təsir göstərmişdir.

*Gözlərimin giləsi,
Ruhum odu, naləsi;
Qəlbimdə dərd azalmaz,
Yaramın yox çarəsi. [4, s.117]*

Bu bənd bütün Türk dünyasında oxunan bayatı-manilərdən seçilmir, eynən bizim bayatların ruhundadır.

*Omuzunda incə saç,
Höruklər qulac-qulac.
Ləzzət almaq olmazmı
Göz yumulu, könül ac. [4, s.135]*

Bu misralarda Azərbaycan realist poeziyasının – Molla Pənah Vaqifin və aşiq şeirinin – Aşiq Ələsgərin yaradıcılıq ruhu aydın görünür. Burada təkcə ədəbi əlaqədən, ədəbi təsirdən danışmaq kifayət deyil. Bu düşüncə tərzii, bədii təfəkkür ümumiliyi, duyum və deyim üsulu, həyata baxış bucağının qandan və gəndən gələn ümumiliyidir. Məhz bu cəhətlər göstərir ki, Abay Kunanbayev xalq düşüncə tərzii, folklor örnəkləri ilə XX əsrin yeni ədəbiyyatı arasında bir mənəviyyat körpüsü rolu oynamışdır.

Abay təkcə öz xalqının, eləcə də bəşərin dərdlərini qələmə almaqla kifayətlənmir, o həm də məhəbbət, eşq şairidir:

*Eşqin dili sözsüz olur,
Dil söz tutur ki, söz deyə?
Eşq baxışla axıdılır
Bir ürəkdən bir ürəyə. [4, s.130]*

Bu misraları oxuyub dahi Azərbaycan şairi Mövlanə Məhəmməd Füzulini xatırlamamaq olmur:

*Heyrət ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni,
Heyrəti-halım görən surət xəyal eylər məni.*

Və yaxud:

*Könlüm açılır zülfi-pərişanını görcək,
Nitqim tutulur qönçeyi-xəndanını görcək.*

*Baxdıqca sənə qan saçılır didələrimdən,
Bağrım dəlinir navəki-müjganını görcək. [1, s.83]*

Fərq burasındadır ki, Füzuli klassik qəzəl janrında, Abay şifahi xalq şeiri üslubunda yazır. Abayın bu sadə yazı tərzinin dərin poetikası və estetikası var:

*Salam sənə qaşı yayım,
Bu dünyada yoxdur tayın.*

*Gözlərimi yaş tutubdur,
Razı olma mən ağlayım.*

*Sən hamıdan göyçəyimsən,
Yer üzünə bəzəyimsən.*

*Təkcə sənsən məhəbbətim,
Əzəl arzum, diləyimsən. [4, s.87]*

Bu sadə yazı tərzini XIX əsr çoxusu savadsız olan qazax oxucusunun zövqünə yaxın idi, tez əzbərlənir və dildən-dilə, yaddaşdan-yaddaşa köçərək yaşayır, köçəri qazaxın nəğməsinə çevrilirdi.

Bütün xalqlarda poeziyanın əsas mövzusu məhəbbətdir. Xüsusən Şərqi, o cümlədən türk ədəbiyyatında məhəbbət, eşq, sevgi ən aparıcı mövzu olmuşdur: Dahi Nizaminin və Füzulinin, Cəlaləddin Ruminin, Əlişir Nəvainin, Əbdürrəhman Caminin, Nəsiminin, Yunus Əmrənin ən yaxşı şeirləri sevgi şeirləridir. Bunlar həm də bizim – türk şairlərinin ən dərinmənalı fəlsəfi şeirləridir. Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrinin patriarxı, akademik Məmməd Cəfərin Füzuli haqqında dediyi “Füzuli sevir – Füzuli düşünür deməkdir” fikri bütün türk şairlərinin yaradıcılığına, o cümlədən qazax ədəbiyyatına yüz ildən çox təsir göstərmiş Abay Kunanbayevin yaradıcılığına da epiqraf ola bilər. Məsələn, bu bəndlərə nəzər salaq:

*Könlümü dindirir yenə məhəbbət,
Eşqsiz yaşamaq nə çətin olur! –
Nələr bəxş eləmir sənə məhəbbət,
Onun ağısı da şərbətin olur.*

*Kədər də, həsrət də, nisgil də, qəm də
Qəlbin atəşində qovrulur, yanır.
Ömür-gün yolunda dara düşəndə
Məhəbbət ömrünə arxa dayanır. [4, s.106]*

Abay Kunanbayev insana ilahi tərəfindən bəxş olunan ən ali hissi, acısı da şirin olan məhəbbəti belə ürəkdən, səmimi tərzdə, mənalı şəkildə tərənnüm edir.

Bu mənada tanınmış tədqiqatçı, professor Elman Quliyevin Abayın şeirlərinin Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin “Pəri”, türkmən şairi Məhdimqulunun “Xəbərsiz” kimi portret şeirləri ilə müqayisəli təhlili rəğbət doğurur [5, s.38-40].

Abayın bəzi misraları olduqca yığcam və mənalıdır, aforizm kimi səslənir:

*Qazaxlar arasında birinci adam oldum
Nitqimlə, düz sözümlə,
Uzaq görən gözümlə! [5, s.28]*

Bu şeir tərzində də türk bədii düşüncəsi üçün doğmadır. Türk xalq şeirindən gəlmə bir tərzdir. XX əsr Azərbaycan şeirində filosof şair Rəsul Rza da ondan istifadə edib:

*Bu gün var olan
bir gün yox olacaq axırısı.
Məni yatmağa qoymur
dünyanın dərdi,
torpağın ağrısı. [6, s.258]*

Ümumiyyətlə, qədim türk, o cümlədən Azərbaycan və qazax şeiri, məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Manas” şeiri əsasən bu cür qısa sətirlərdən ibarətdir. Bu da qədim türk bədii təfəkkürünün dəqiqliyinə dəlalət edir. Sonralar mənşəyi “Kitabi-Dədə Qorqud”un sözlü nəsrinə bağlı olan sərbəst şeir, sözlərlə piramida qurmaq kimi poetik sistemə biz Azərbaycan şeirində Rəsul Rzanın, Mikayıl Rəfilinin və Əli Kərimin yaradıcılığında rast gəlirik.

Şairin həyatında faciəli, kədərli məqamlar da olmuş, dövrünün haqsızlığından, müasirlərinin nadanlığından, “anlamaq dərindən” (Anar) çox əziyyətlər çəkmiş, kədər dolu həyat yaşamışdır. Bundan əlavə, o, həyat yoldaşlarından birini, 1895-ci ildə böyük oğlu Abdurrəhmanı, 1904-cü ildə kiçik oğlu Moğaviyanı itirmiş, bu itkilərdən doğan acı kədər onun yaradıcılığında da dərin iz salmışdır. “Gəlinim Məhişə başsağlığı” (gəlininin adı Məğrübə idi) şeirində yazırdı:

*Məni də çox əydi kədər,
Bir təsəlli gəzdim əbəs.
Qəm könlümü etdi hədər,
Haradadır təsəlli bəs? [4, s.142]*

Eyni kədər, dərd, qəm gəlininə həsr etdiyi “Məhişin ağrısı” şeirində də yer almışdır:

*İtirdim zirvədə öz dayağımı,
Dərənin dibinə uçuram indi.
Dərd yedi, qəm yedi ürək yağımı,
Orda işıqlarım əbədi söndü. [4, s.146]*

Nəticə / Conclusion

Bu yerdə dünyanın ən böyük sevgi və dərd şairi, dərdi hamıdan yaxşı dərk etmiş Füzulinin müdrik sözləri ilə təsəlli tapırsan: “*Bilirəm ki, sən dərdli yaranmışsan. Dərd isə şairliyin əsas sərmayəsidir*” [1, s.15]. Məhz bu sərmayə sayəsində də Abay Kunanbayev Qazaxıstanın və bütün türk dünyasının mütəfəkkir şairi, qazax xalqının və bütün türklərin oxuyan qəlbi ola bilmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Füzuli. Əsərləri. 6 cildə, I cild. Bakı, 1996.
2. Həbibbəyli İ. “Böyük qazax mütəfəkkiri Abay və Azərbaycan” // “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq”, 2020.
3. Xəlilov P. Türk xalqlarının və Şərqi slavyanların ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1994.
4. Kunanbayev A. Şeirlər və poemalar. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1970.
5. Quliyev E. “Abay Kunanbayev”. Ankara, 2020.
6. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, I cild. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2005.

Поющая душа казахского народа**Агагусейн Шукюров**

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: agahuseyn.shukurov@mail.ru

Аннотация. Статья повествует о творчестве выдающегося представителя казахской литературы, поэта-мыслителя тюркского мира Абая Кунанбаева. Внимание уделено значительной деятельности известного поэта в деле развития азербайджано-казахских литературных связей, качественного формирования в XX веке в Азербайджане науки абаеведения и параллельных проявлений в литературах двух братских народов. Качественная наука абаеведения в Азербайджане сформировалась в XX веке. По заключению абаеведов, стиль поэта построен исключительно на устной народной поэзии. В его простоте содержится глубокая поэтика и эстетика. Тема любви, присущая тюркской и в целом восточной литературе, была лейтмотивом в его творчестве. Абай Кунанбаев вдохновенно воспевал искренние, идущие от чистого сердца, высокие чувства, данные человеку от бога, горькую боль и сладость любви. Отдельные строки Абая по содержательности и лаконичности звучат как афоризмы. Благодаря этим качествам Абай Кунанбаев признан поэтом-мыслителем Казахстана и всего тюркского мира, поющей душой казахского и всех тюркских народов.

Ключевые слова: Азербайджан, казахский, Абай Кунанбаев, литературные связи, тюркский мир, поэзия